

УДК 141.2

ЖИТТЄВИЙ ПРОЕКТ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОТЕНЦІЙНИХ РИЗИКІВ

Проскуріна К.С., викладач кафедри загальногуманітарних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

У даній статті робиться спроба осмислення специфічного формату існування людини в умовах «культури ризику». Особлива увага приділяється екзистенційним тривогам індивіда у зв'язку з реалізацією унікального життєвого проекту в ситуації «подвійного тиску ризику».

Ключові слова: ризик, «суспільство ризику», збиток, небезпека, індивідуалізація, відповідальність, життєвий проект, самоактуалізація.

Ризик є найважливішою буттєвої характеристикою людини, що поєднується з широким колом інших констант існування: свобода, самореалізація, вибір, відповідальність. Трансформаційні процеси в сучасній культурі торкнулися, безумовно, і репрезентації ризику, які значно контрастують з його проявами в епоху модерну і традиційного суспільства.

На фоні динамічних процесів глобалізації сучасне суспільство, активно використовуючи природні ресурси, стрімко опановує технології, що постійно оновлюються, що, в свою чергу, сприяє виникненню ризику як характеристики цивілізації, що «загрожує самій собі». «Проти індустріальних загроз, залученої в індустріальну систему вторинної природи ми практично беззахисні. Загрози перетворюються на безквиткових пасажирів нормального споживання. Вони подорожують з вітром і по воді, ховаються скрізь і всюди, і разом з життєво необхідними речами – повітрям, їжею, одягом, домашньою обстановкою – минають зазвичай захисні зони модерна, що суворо охороняються» [1, с. 7].

У сфері гуманітарних наук прийнято розрізняти дві групи ризиків або загроз для людства [4, с. 242]. Перша група ризиків має природний характер і полягає у збільшенні ресурсного та енергетичного дефіциту, який пов'язаний зі стрімким приростом населення на планеті. До кінця XXI століття прогнозована чисельність населення, можливо, буде становити 15 мільярдів чоловік, тому

існує велика ймовірність нестачі води, продуктів харчування та енергії для жителів планети. Також виникає небезпека глобального потепління і загальної зміни клімату землі, яке пов'язане з руйнуванням озонового шару атмосфери.

Друга група ризиків пов'язана із збільшенням нерівності між людьми та країнами, протистоянням між ними, створенням новітніх локальних цивілізацій і прагненням до територіальної перебудови світу з їх позицій, міжнародний тероризм та гонка озброєнь. «За даними Світового банку, якщо в 1973 році різниця в прибутках між найбагатшими і найбіднішими країнами визначалася співвідношенням 44:1, то сьогодні вона вже сягає 72:1» [4, с. 249].

Небезпеки зіткнення цивілізацій описані Самюелем Хантінгтоном в роботі «Зіткнення цивілізацій?». Автор пророкував посилення прагнення незахідних цивілізацій стати сучасними: вони «не залишать своїх спроб знайти багатство, технологію, кваліфікацію, обладнання, озброєння» [5,с.35]. І вже сьогодні ми спостерігаємо «жорстке ціннісне, геополітичне і цивілізаційне протистояння ісламського і західного світів. Є всі підстави вважати, що до 2025 р. чисельність мусульман збільшиться на 30%, в той час як чисельність християн, навпаки, зменшиться на 3%. Тобто той короткий період однополюсності світу, свідками якого ми є, вже на межі 20-х років має усі можливості перейти в режим багатополісності» [4, с 251].

Процеси найпотужнішої соціокультурної трансформації, що спостерігаються останні десятиліття, запустили зміну стандартів і норм у життєдіяльності як суспільства, так і окремих індивідів. Змінилися взаємини між соціальними інститутами, сформувалися нові інститути, виявила себе інша регламентація соціальних дій індивідів по відношенню до себе, до інших і до суспільства в цілому. Зміни торкнулися оцінки та сприйняття соціальних цінностей, норм і правил, що визначають соціальну поведінку, що призвело до трансформації сприйняття і осмислення ризику.

Британський соціолог Е. Гідденс зазначає формування «культури ризику», що вимагає перманентної готовності до подолання ризиків та адаптації до «плинної сучасності».

Інтенсивність ризиків наростає, вимагаючи активізації як персональних ресурсів індивідів, так і ресурсів суспільства в цілому, при цьому звернення здійснюється до планетарного співтовариства також в умовах глобальних ризиків. Перед нами стоїть питання створення нового способу мислення, що дозволяє компенсувати глобальні та локальні ризики з проекцією на формування нових стратегій існування в середовищі ризиків.

У дослідженнях Д. Белла, У. Бека, Е. Гідденса, М. Дуглас, С. Лаша, Н. Лумана, Дж. Рітцера міститься теоретична розробка феномена ризику в умовах сучасного глобалізованого суспільства. Вищезазначені автори розглядають глобалізацію як фактор, який зумовлює появу ризиків світового масштабу, від вирішення яких залежить як майбутнє цивілізації, так і вибір життєвих стратегій індивіда.

Поняття «суспільство ризику» було введено Ульріхом Беком, який звернув увагу на самопродукування ризиків сучасним суспільством, які є характеристикою сучасної життєвої ситуації для кожного індивіда будь-якого куточка планети.

Ентоні Гідденс також відзначає зростаючу ступінь ризиків в сучасному суспільстві, що формує перманентні загрози, які стають глобальними, і створюють потенційну небезпеку життєдіяльності сучасної людини.

Американський вчений Мері Дуглас створює культурологічну теорію ризику. Якщо в майбутніх в історичному плані епохах в західній культурі процеси соціальної інтеграції та виключення регламентувалися приписами, досить жорсткими і строго визначеними, то в ситуації ціннісної толерантності (якщо не сказати «аномії») подібну роль виконують ризики, організовуючи і направляючи життєдіяльність індивіда. Ризик виступає регулятивним чинником

у великому і однорідному в культурному відношенні суспільстві, в порівнянні з концептами гріха і табу, ефективними в замкнутому співтоваристві. Німецький соціолог Н. Луман також позначає ризик як фактор, що регулює соціальну поведінку індивіда.

До осмислення проблеми ризику зверталися філософи і раніше: Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Б. Паскаль, А. Гелен, О. Ренн, А.Н. Уайтхед. Поняття «ризик» зустрічається у Н. Макіавеллі в роботі «Державець». Філософ протиставляє долі здатність людини реалізовувати активну діяльність, зустрічаючись з ризиком, але тим самим, самостійно визначати свою долю.

Т. Гоббс створює теорію «суспільного договору», в якій пояснює існування суспільства як можливість подолання ризиків, неминучих в умовах анархічної взаємодії індивідів, що розуміється філософом в сучасних поняттях як стан «абсолютного ризику».

Б. Паскаль у своїх математичних дослідженнях прийшов до усвідомлення того, що людина може приймати рішення в ситуації з невизначеним результатом і передбачати майбутнє за допомогою чисел як істота непостійна і невизначена, реалізуючи свою велич або нікчемність.

Американський філософ А.Н. Уайтхед у своїх роботах зазначав, що розвиток людства пов'язаний з втратою соціальної стабільності та безпеки, а відповідно збільшенням ризиків.

Поняття ризику є одним з основних у багатьох психологічних теоріях. Теорія досягнення успіху, що представлена Д. МакКлелланда, Дж.Аткінсоном, Дж. Коєном, Р.Л. Стоуном, пов'язує певні особистісні фактори, які можна позначити як готовність до ризику, і можливість досягнення успіху індивідом.

Психологічна теорія рішення, представником якої є В.Д. Рудашевській, використовує поняття ризику для аналізу прийняття рішень. У проблемних ситуаціях суб'єкт схильний звертатися до ризику при наявності протиріччя між зовнішнім середовищем і набором його внутрішніх інсталяцій.

Психоаналітичні роздуми про ризик присутні в роботах З. Фрейда. У роздумах про деструктивні інстинкти смерті (мортидо), що виявляються в несвідомому прагненні до руйнування і агресії, індивід реалізує стратегію ризику.

Е. Фромм створив певну класифікацію ризиків, розділивши ризики на деструктивні, аномічні і ризики дегуманізації людських відносин.

На думку М.Ф. Шіер і Ч.С. Кавера, авторів теорії саморегуляції, на оцінку і сприйняття ризику впливають властиві індивіду життєві позиції оптимізму і песимізму.

Існуюча теорія психологічного та емоційного ризику (Ф. Єйтс, П. Ховард, Р.Трімпоп) розглядає схильну до реалізації ризику поведінку як засновану на емоціях.

В.А. Петровський і А.П. Корнілов визначили особистісний потенціал «діяти в ситуації невизначеності» як персональну готовність до ризику.

Одним з напрямів у рамках соціології культури вивчення феномена ризику є культурна теорія сприйняття ризику, що представлена роботами А.Вілдавскі, М. Дугласа, К. Дейка. Відповідно до цієї концепції, прийняття ризику соціальними групами повинно відповідати соціокультурним нормам, що визначають форми і моделі суспільних відносин.

Узагальнюючи вищесказане, осмислення поняття ризику є предметом багатьох наук гуманітарного плану. Актуальність досліджень не викликає сумнівів в силу виникнення факторів глобальних ризиків і посилення ризикогенності сучасного суспільства. Ризик розуміється як ймовірність отримання того чи іншого збитку в результаті вчинення певних дій. У ситуації суспільства, що глобалізується, суб'єктом ризику може виступати все населення планети, наприклад, в умовах виникнення всесвітньої катастрофи (глобальний кліматичний катаклізм, наслідки ядерної катастрофи, або кумулятивний ефект екологічних проблем, постійно продукуються суспільством споживання).

Ризик розуміється як ймовірність отримання того чи іншого збитку в результаті вчинення певних дій. У ситуації суспільства, що глобалізується, суб'єктом ризику може виступати все населення планети, наприклад, в умовах виникнення всесвітньої катастрофи (глобальний кліматичний катаклізм, наслідки ядерної катастрофи, або кумулятивний ефект екологічних проблем, постійно продукуються суспільством споживання).

Суб'єктом ризику може виступати і окремо взята людина, як в рамках глобальних ризиків, так і масових або індивідуально-біографічних. При цьому ризик не тотожний небезпеці, але безпосередньо пов'язаний з нею. Диференційне розуміння ризику і небезпеки полягає у визначенні диспозиції суб'єктивного та об'єктивного. Небезпека об'єктивна і трактується як певна умова середовища, непідвладна людським зусиллям. Ризик має відношення до світосприйняття суб'єкта та пов'язаний з його діяльністю. Тому ризик не має стаціонарних характеристик, він схильний до континуального продукування, відтворення самого себе.

Ризик можливий в позаштатних випадкових ситуаціях, і тоді він виступає як форс-мажорні обставини. Також ризик може бути явним в потенційно небезпечних умовах, але завжди пов'язаний з реалізованою діяльністю. Виконання завдань, у тому числі соціальних, вимагає зусиль і оточене ризиком внаслідок постійно присутньої можливості отримання збитку.

Присутність ризику в житті людини постійна і пов'язана, як говорилося вище, з самими умовами людського існування. Життєвими підставами людини є континуальна діяльність, яку неможливо здійснити, не зіткнувшись з ризиком. Ні історично, ні індивідуально він не залишає людину, переслідуючи у всіх сферах життя. Готовність ризикувати визначає готовність діяти. Звичайно, ризик можна мінімізувати, відтворюючи знайому діяльність у відомих стабільних умовах.

Ризик виступає як іманентна характеристика існування людини. М. Мамардашвілі розглядає життя як «зусилля в часі» [3, с.51], яке безсумнівно оточене ризиком. Більш того, життя поза ризиком для Мамардашвілі (і для Пруста, твір якого «У пошуках втраченого часу» він аналізує) є втраченим часом – «часом всіх неживих моментів». «Там, де ми не ризикуємо, де ми не поставлені на карту в своїх переживаннях, у своїх сприйняттях і у своїй долі, – там втрачений час» [3, с.52]. Таким чином, Мамардашвілі приписує ризику статус критерію, що верифікує справжність буття, коли «ми відчуваємо себе живими» [3, с.75].

Сучасне суспільство активно продукує ризики, як глобальні, так і індивідуальні. Індивідуалізація, яка спіткала людину в останні десятиліття, зумовила стрибкоподібне зростання ризиків, пов'язаних з реалізацією власного шляху, вирішення власних життєвих завдань.

Культура «суспільства ризику» визначає специфічний формат існування людини з підвищеною ризикогенністю. Це пов'язано з перенесенням чинника формування життєвого проекту особистості з зовнішніх соціальнозаданих рекомендацій, норм і правил на внутрішнє рішення індивіда. Імперативність зовнішнього трансформується в диспозитивність внутрішнього.

В умовах соціально заданих моделей поведінки тягар відповідальності за реалізований життєвий проект зведений до мінімуму. Індивід, приречений на відтворення нормалізованих варіантів життєвого шляху, має можливість екстернального сприйняття власних невдач, які можуть бути списані на соціальну несправедливість, гендерну нерівність або на будь-яку іншу характеристику існування в даному суспільстві.

У культурі «суспільства ризику» власне життя людини все менше «визначають колективні дії, натомість має місце примушення будувати його самостійно» [1, с.198]. Ця даність відображає найважливішу характеристику сучасного суспільства – індивідуалізацію. Вона проявляє себе в тому, що

«біографія людей вивільняється із заданих прив'язок і відкрито включається в поведінку окремого індивіда як завдання, що залежить від його рішень» [1, с.198].

Аскриптивні моделі життєвого шляху трансформуються в самостійні, підвищуючи рівень суб'єктивного переживання персональної відповідальності за реалізовані дії, створюючи ситуацію інтернального сприйняття невдач. Ж. Липовецький в своїй роботі «Ера порожнечі» звертає увагу на тенденцію «індивідуальне рішення індивідуальних проблем». Як і Ж.Бодрийяр, він наполягає, що в сучасному світі проблеми рідко вирішуються за допомогою революцій – набагато простіше відвідувати психоаналітика чи спа-салон. Індивідуально створені життєві проекти і їх реалізація знаходяться в залежності від зусиль самої людини, провокуючи появу «подвійного тиску ризику» [2, с. 17]. Неможливість використання готових моделей поведінки створює ризикову ситуацію вибору власного шляху, занурюючи індивіда в тривожні переживання правильності спроектованого ним. Також усвідомлюється ризик реалізації персонально запланованого, який визначається як вищий в умовах інтернального сприйняття невдач. Таким чином, свобода вибору, делегована в останні десятиліття індивіду соціумом, обтяжує його додатковим ризиком. У зв'язку з цим, сучасний індивід прагне реалізовувати у своєму житті стратегію «останньої людини», настільки зневажливо описану Ф.Ніцше.

Надлюдина Ніцше здатна до звершень, оскільки вона готова йти на ризик. Сучасна людина, що перебуває в середовищі підвищеного ризику, прагне зменшити його тиск, підвищити рівень власної безпеки. Реалізація даної стратегії пов'язана з відсутністю бажання витратити особисту енергію, підіймаючись з повсякденного круговороту існування.

Прагнення до безпеки і комфорту є природними для людини, проте цивілізація ризику, що створює додатковий тиск ризику на індивіда в порівнянні з індустріальним і доіндустріальним суспільством, трактує питання

безпеки, недоторканність особистого простору і комфорту як найбільш актуальні, схиляючи індивіда до застою і одноманітності. Життя трапляється, але імперсонально і дистанційно. Така ситуація є досить типовою, тому в сучасності є актуальним пошук шляхів виходу з даного стану, одним з яких є прийняття ризику і авантюри в своє життя.

Ризик присутній в житті людини і як константа буття, і як потенціал для подальшого існування. Потенціал ризику пов'язаний з можливістю перемоги і поразки, удачі і невдачі, що сполучено з відповідними відчуттями і переживаннями індивіда. У ситуації ризику відчуття і переживання, як правило, загострені і мають великий заряд таї інтенсивність, і протягом усього часу здійснення ризикованої дії людина знаходиться всередині ситуації і в наявному моменті. Індивід зустрічається з переживаннями «живого життя» у трактуванні Мамардашвілі або, кажучи словами Хайдеггера, «наявного буття». У зв'язку з цим захоплення екстремальними видами спорту стають популярним у сучасній культурі.

Ризик створює умови для самотрансценденції. Оволодіння ризиком – оволодіння власним життям, подолання себе, своїх страхів, випробування удачі, переступання своїх меж і відкриття нових перспектив і можливостей. Щось подібне відбувається з головним героєм культового американського кінофільму «Бійцівський клуб» режисера Девіда Фінчера, знятого за мотивами однойменного роману Чака Паланіка. Хоча ідея фільму (повстання проти потужності суспільства споживання, що підпорядкувала особистість героя) набагато глибша і трагічніша, ніж просто демонстрація можливості прийняття ризику в своє життя.

Таким чином, ризик виступає константою існування людини та її потенціалом. Ризик створює умови, в яких індивід здатний пережити повноту життя, досягти успіху, самореалізуватися.

«Суспільство ризику» продукує глобальні та індивідуальні ризики, посилюючи ризикованість життєдіяльності сучасника. Індикатором реальності або можливості ризику на персональному рівні виступає страх, який для сучасної людини трансформується з індивідуальної характеристики окремої людини на невід'ємну частину життя більшості населення планети. Страх, будучи екзистенціалом людського існування, пронизує всі верстви свідомості індивіда, індукуючи даний стан в оточуючих, набуває характеру масового явища.

Як зазначалося вище, причиною тому є постійне продукування ризику сучасним суспільством як на рівні соціальному (війни, тероризм, загроза екологічної катастрофи тощо), так і персональному (необхідність осмислення свого місця в світі невизначеності). Відсутність аскриптивних моделей поведінки змушує індивіда створювати індивідуальну життєву стратегію і самостійно нести відповідальність за проектування та реалізацію життєвого шляху.

Напруга, що виникає внаслідок збільшення ризику як відповідальності за власну долю, чинить постійний тиск на людину, викликаючи стан алармізма, виходом з якого є зведення ситуацій ризику до мінімуму. Гедоністичні інтенції, характерні для самореалізації сучасного індивіда призводять до створення комфортабельних осель і спокійного розміреного життя, в яких немає можливості для змін.

Однак близькість ризику до можливості переживання «наявного буття» сприяє штучному продукуванню ризику в екстремальних видах досвіду: екстремальний спорт, сексуальні експерименти, участь в реаліті-шоу та ін. Тим більше дані види ризику пов'язані з реалізацією самовираження індивіда – тієї форми самоактуалізації, яка доступна і бажана для сучасної людини.

Продукування глобальних і індивідуальних ризиків у сучасній культурі призводить до постійного накопичення страху і тривоги в соціумі і на

персональному рівні індивідів. Дана обставина вкрай ускладнює актуалізацію необхідною складовою будь-якої діяльності - прийняття рішення діяти в певному напрямі з використанням специфічних ресурсів по досягненню особливої мети, тобто здійснення вибору.

Список використаних джерел:

- Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну/ У. Бек; пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой; Послесл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
- Липовецки Ж. Эра пустоты. Очерки современного индивидуализма. / Жиль Липовецки; Перевод с фр. В.В. Кузнецова – СПб.: «Владимир Даль», 2001. – 332с.
- Мамардашвили М. К. Психологическая топология пути. М.Пруст «В поисках утраченного времени» / Мераб Мамардашвили. – СПб: Изд. РХГИ, 1997. – 570 с.
- Саух П.Ю. XX століття. Підсумки. – Вид. 2-ге, доповн. і переробл. – К.: «МП Леся», 2009. – 284с.
- Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. – 1994.– № 1. – С.33–48.

В данной статье делается попытка осмысления специфического формата существования человека в условиях «культуры риска». Особое внимание уделяется экзистенциальным переживаниям индивида в связи с реализацией уникального жизненного проекта в ситуации «двойного давления риска».

Ключевые слова: *риск, «общество риска», ущерб, опасность, индивидуализация, ответственность, жизненный проект, самоактуализация.*

The article is concerned the attempt of the comprehension the specific format of human existence in a «risk culture». Particular attention is paid to the existential experiences of the individual in connection with the implementation of the project in a unique life situation of «dual pressure risk».

Keywords: *risk, «risk society», damage, danger, individualization, responsibility, life project, self-actualization.*